

УДК 37(477)(09)

Анастасія Баранова

ФОРМУВАННЯ ІНТЕРЕСУ ШКОЛЯРІВ ДО НАВЧАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Проблема формування і розвитку інтересу до навчання завжди привертала увагу психологів, педагогів, методистів, учителів-практиків. В Україні ці питання, прямо чи опосередковано, розглядали А. Алексюк, І. Бех, Н. Бібік, В. Вербицький, С. Гончаренко, О. Киричук, Б. Кобзар, Г. Костюк, В. Мадзігон, Р. Науменко, В. Онищук, В. Оржеховська, В. Паламарчук, І. Підласий, О. Савченко, О. Синиця, В. Сухомлинський, Т. Суценок та інші.

Значний внесок у розвиток вказаної проблеми внесли російські психологи і педагоги: А. Ананьєв, Ю. Бабанський, Л. Божович, Л. Виготський, М. Данилов, Б. Єсіпов, В. Загвязинський, О. Ковальов, А. Леонтєв, І. Лернер, М. Махмутов, Н. Морозова, С. Рубінштейн, М. Скаткін, Г. Щукіна та інші.

Пропагуючи формування інтересу до навчання, дидактика водночас критично переосмислює і уточнює теоретичні положення видатних педагогів минулого з цього питання. У період розбудови української національної школи висунуто ряд принципових положень, які свідчать, що педагогічна теорія і практика підходять до загальної ідеї необхідності активізації процесу пізнання задля формування інтересу до навчання не з вузькодидактичних позицій, а з погляду можливостей системи шкільної освіти для всебічного розвитку особистості, а також подолання суперечностей між інтересами дитини і цілями суспільства. Пошуки теоретиків і практиків минулих років спрямовані на створення сприятливих умов для навчання, мають на меті викликати у дітей бажання до активної розумової та практичної діяльності.

Вивчаючи проблему нашого дослідження в історичному контексті, маємо зазначити, що нерозривний зв'язок історії з сьогоденням виступає необхідною умовою пізнання об'єктивної історичної реальності, в тому числі педагогічних явищ і процесів. У зазначеному аспекті особливий інтерес для нашого дослідження становить вивчення та аналіз історичного розвитку педагогічної науки початку ХХ століття, що є основною передумовою формування інтересу школярів до навчання у вітчизняній педагогічній науці початку ХХ століття. Саме цей період характеризується глобальними перетвореннями, передусім соціально-економічного характеру, а також суспільно-політичними суперечностями в Україні. Тому, у своєму аналізі ми зосереджувалися на тому аспекті, що науково-педагогічне життя тогочасного суспільства на певних етапах його розвитку відображувало своєрідність історичної, соціально-політичної та економічної ситуації країни, що склалася, і була тісно пов'язана із

загальними тенденціями розвитку вітчизняної науки та освіти.

Розглядаючи історію проблеми нашого дослідження, ми вважаємо, що її здобутки варто розглядати, дотримуючись єдності історичного та логічного розвитку педагогічної науки та практики, взаємообумовленості загального та національного історичних контекстів, це обумовлено тим, що тогочасний соціально-економічний устрій та освітньо-культурний простір, а також закономірності організації процесу навчання потребують розгляду дидактичних феноменів без поділу їх на такі, що були характерними суто російським або суто українським умовам, без суб'єктивного виокремлення національних надбань із загального історичного контексту даної галузі знань, який був досить широким та багатовимірним. Отже, розвиток проблеми формування інтересу до навчання в історичному контексті ми намагалися показати як об'єктивно існуючий, складний і досить протирічний процес, що набував якісного характеру під впливом багатьох взаємопов'язаних чинників.

Розкриваючи результати історико-педагогічного аналізу, ми були змушені вийти за хронологічні межі обраної нами теми, внаслідок того, що: по-перше, у предметно-змістовому та історичному плані така позиція може бути виправданою тим фактом, що основні проблеми навчання розвивалися в історичному контексті закладання теоретичних та методологічних основ педагогічної науки, бо загалом вона зорієнтована на оптимальну реалізацію культурних та соціальних функцій. По-друге, педагогічна думка, особливо на початку ХХ століття, спиралася на базові цінності, які в більшості своїй репрезентовано у дореволюційних працях лідерів вітчизняної педагогічної науки. Тому, наступною передумовою розвитку формування інтересу до навчання ми вважаємо концептуальне багатство педагогічного знання попередніх років, своєрідні погляди і дидактичні системи у творчому доробку вітчизняної педагогічної думки на початку ХХ століття.

Тож, зупинимось більш детально на ретроспективному аналізі вітчизняної педагогічної думки з огляду на досліджувану нами проблему.

Ретроспективний аналіз історичної та історико-педагогічної джерельної бази дає змогу говорити про те, що розвиток педагогічної науки взагалі відбувався у складних суспільно-економічних умовах. Соціально-політичне та економічне становлення країни характеризувалося інтенсивним розвитком капіталістичних відносин, залученням до системи світової економіки, поступовим набуттям контурів цивілізованої держави; загостренням політичних, соціальних і національних суперечностей; впливом національно-визвольного руху на розвиток національної школи і навчання рідною мовою; мінливою і консервативною освітньою політикою уряду. Представники пануючої влади не могли не брати до уваги реальні потреби промислового виробництва у висококваліфікованих робочих кадрах. Але з іншого боку, ідеї формування всебічно розвиненої особистості, розвиток її творчого потенціалу та інтересу до навчання суперечили офіційним класовим і самодержавним інтересам. Отже,

---

офіційна урядова педагогіка намагалася гальмувати будь-які прогресивні педагогічні ідеї того часу, блокувати процес природного взаємовідповідного співробітництва педагогічної науки і практики, реформування народної і створення національної школи. Тогочасна педагогіка за умови розмаїття освітніх концепцій, теорій, ідей відрізнялася достатньо стійким протистоянням до офіційної освітньої політики. Їй були властиві жорстка критика державної освітньої системи; настанови на пріоритет у педагогічному процесі інтелектуальних цілей та ідеалів, духовно-моральних, національних та загальнолюдських цінностей, всебічний розвиток особистості; утвердження загальноосвітніх гуманістичних цінностей; реформаторська, практико-зорієнтована спрямованість теоретичних пошуків.

Отже, процес розвитку вітчизняної педагогічної науки та практики зазначеного періоду у багатоаспектному плані і з різних методологічних позицій представлено у радянській та сучасній історико-педагогічній літературі. Особливості, динаміку і закономірності розвитку історичних та теоретико-методологічних основ процесу навчання можна розглядати як науково-педагогічний контекст і теоретичну основу дослідження обраної нами проблеми.

В даному дослідженні ми зосередили увагу на результатах ретроспективного аналізу педагогічної думки початку ХХ століття, тому що проблема формування інтересу до навчання почала більш ґрунтовно досліджуватися саме в зазначений період.

Становлення та розвиток проблеми формування інтересу до навчання в освіті і педагогічній думці на Україні розпочалося після лютневої революції в Росії (1917 р.). 3–4 березня в Києві було утворено Центральну Раду як представницький орган київських громадських організацій. Почалася ліквідація царської влади в Україні. Генеральним секретарем народної освіти призначено відомого історика, літературознавця, письменника й громадського діяча – Івана Матвійовича Стешенка. З цього періоду почалася активна реорганізація навчально-виховного процесу школи. Виходячи із загальних концепцій всебічно розвиненої особистості людини соціалістичного суспільства, було сформульовано цілі навчання, які визначили як зміст освіти, так і організацію процесу навчання в тогочасній школі.

Проте Центральна Рада протрималася недовго. З 30 квітня 1917 р. розпочалася доба Гетьманщини. В уряді гетьмана П. Скоропадського на посаду Міністра освіти було призначено Миколу Прокоповича Василенка. На двох педагогічних і вчительському з'їздах, які відбулися у квітні й серпні 1917 р., фактично було завершено роботу щодо створення плану розбудови національної освіти й організації українського вчителства, окреслені напрями розвитку педагогічної науки, а також окреслені питання модернізації методів та засобів навчання, що поступово призвело до суттєвих змін у розвитку проблеми формування інтересу до навчання.

4. Після лютневої революції 1917 р. в Україні знову почала

підноситися національна свідомість. Організовувалися українські товариства, школа переходила на викладання українською мовою, розгортали діяльність «Просвіти», розвивалися українські видавництва, з'являлися нові газети і журнали. Почала свій активний розвиток українська література. Це, на думку тогочасної влади, мало досить ефективно сприяти підвищенню інтересу до отримання знань в українських школярів. У якості домінуючої постала задача зв'язку школи з життям, теорії з практикою, що мало підвищити якість педагогічного процесу. Усе це передбачало приведення у відповідність тогочасним цілям структури організаційних форм і методів навчання, спрямованості процесу пізнавальної діяльності учнів. Наскрізною проблемою було радикальне змінення навчальних планів і програм, перебудова змісту освіти на принципах активізації та стимулювання навчально-пізнавальної діяльності.

5. З 15 грудня 1918 р. почалася доба Директорії. Міністром освіти призначено **І. Огієнка** (1882–1972), який доклав багато зусиль для реформування освітньої галузі. Огієнко-міністр активно сприяв уведенню української літературної мови у практику освітніх закладів і державних установ. Тому у його спадщині знаходимо цікаві підходи до формування інтересу до навчання молодших школярів, зокрема у вивченні української мови.

6. Зважаючи на емоційність, як одну із найважливіших ознак дитячої психіки, Огієнко зауважував, що суттєву роль при формуванні лінгвістичних понять у дитини відіграє правильне використання педагогічно-емоційних стимулів, що викликають позитивні інтереси та мотиви навчальної діяльності. Педагогічно-емоційний стимул І. Огієнко визначає як комплекс спеціально створених, педагогічних, емоційно насичених ситуацій, пройнятих навчально-виховною метою, що впливають на емоційну сферу учнів, викликають у них емоційний відгук, співпереживання, інтерес і сприяють швидкому, ґрунтовному та свідомому засвоєнню навчального матеріалу [10, с. 8]

Отже, педагогічно-емоційним стимулом можуть бути невеличкі казки або цікаві ігрові завдання, які вчитель може використовувати для формування інтересу до навчання на різних заняттях та з будь-якої теми. Але вчителю обов'язково слід пам'ятати про оптимальну кількість інформації, бо нова інформація може значною мірою втрачати свою новизну й пізнавальну привабливість, якщо вона вкладається в ті рамки вже звичних для школярів методів і форм роботи, якими постійно користується вчитель. За таких умов не відбудеться актуалізації когнітивної сфери діяльності учнів, тому що багаторазове подразнення одних і тих же центрів нервової діяльності призводить до гальмування уваги дитини [8].

Взагалі, роботу з формування інтересу до навчання І. Огієнко вважав за необхідне проводити на підставі принципу природовідповідності. Вчений поділяв думки К. Ушинського про те, що дитина дошкільного та молодшого шкільного віку мислить образами, звуками, відчуттями,

---

кольорами. Усе, що торкається почуттів дитини, її захоплює. Тому при викладанні слід використовувати наочні засоби – малюнки, таблиці, моделі. Розміщення в підручниках малюнків, схем, додаткове використання ілюстративних таблиць, як зауважував педагог, має виконувати стимулюючу функцію розвитку образного мислення, мовлення, інтересу дітей до навчання [9, с. 39–40].

З 1918 до середини 30-х рр. в умовах суспільного оновлення відбувався розвиток системи освіти та педагогічної думки, відродження національної школи, перехід до комплексних програм навчання. Цей період характеризується соціальним оновленням внаслідок української революції, розбудовою української держави, що призвело до якісних змін у меті, змісті й організації навчально-виховного процесу. Найактуальнішою проблемою для педагогів-гуманістів тих часів ставала необхідність захисту цінностей освіти та культури у вихованні всебічно розвиненої, творчої, допитливої особистості. Тоді стає зрозумілим і досить стійкий інтерес педагогічної думки до проблеми формування інтересу до навчання.

Незважаючи на соціально-економічні та політичні складнощі, відбувалося поживлення процесу побудови національної системи освіти. Школа мала стати не тільки освітнім центром, а й осередком розвитку громадської свідомості всього населення. Педагоги-науковці радили перебудувати освітній процес так, щоб створити умови для навчання та виховання талановитих, усебічно розвинених та допитливих школярів.

На ситуацію педагогічної науки в Україні суттєво впливав той факт, що її короткочасна незалежність (1917–1920 рр.) започаткувала нову національну систему освіти, що базувалася на гуманістичних та демократичних засадах. Саме цей факт відіграв велику роль у подальшому розвитку педагогічної науки та школи з огляду на зазначену проблему. Отже, тогочасна освіта повинна була забезпечити активізацію та вдосконалення пізнавальних здібностей, на який би предмет вони не були спрямовані.

7. У період відбудови національної школи України творча спадщина **М. Грушевського** (1866–1934) займає провідне місце у відновленні національної самосвідомості української молоді, підвищенні рівня педагогічної культури батьків учнівської молоді, відновленні джерел української етнопедагогіки.

8. Головною умовою існування національної школи вчений вважав навчання рідною мовою. Він, як і І. Огієнко, наголошував на тому, що дитина, яка навчається рідною мовою, більше зрозуміє, зможе самостійно знайти відповіді на запитання вчителя, відкрити для себе нові грані основ наук, а відтак зацікавиться у здобуванні нових знань [6, с. 31–35]. Тісно пов'язана з цією проблематикою праця вченого «Про українську мову і українську школу» (1912), в якій він зібрав свої статті, що друкувалися в 1909–1910 рр. У цій праці автор палко закликає українців здобувати й відстоювати право навчання дітей в народних школах українською мовою, агітує за поширення рідномовної видавничої продукції, що, завдяки своїй

простоті та доступності, на думку автора, має підвищувати інтерес до пізнання. Так, у статті «Шкільна мова» М. Грушевський пише, що «вчити добре можна тільки такою мовою, котру учні добре знають і розуміють» [2]. Рідномовне навчання більш зрозуміле, більш емоційно-забарвлене, учні мають змогу вільно міркувати, звідси – зростає спектр їх зацікавлень. Отже, це свідчить про те, що М. Грушевський замислювався над проблемами ефективності та активізації навчання, проблемою формування інтересу до навчання, яка є найважливішою проблемою становлення української національної школи. Він часто акцентував увагу на важливому значенні проблем розвитку інтелекту самопізнання і, особливо, самоосвіти, і взагалі прищепленні бажання пізнання навколишньої дійсності, інтересу до навчання [1].

У 20-ті – на початку 30-х років постає період радянського будівництва в Україні, створення української системи освіти, побудованої на врахуванні специфіки соціально-економічного становища, здійснення політики українізації у вітчизняній освіті, розвитком національної школи, розроблення фундаментальних, принципово нових освітньо-виховних концепцій, співіснування у педагогіці різних моделей освіти, парадигм виховання й навчання. Усе це припускало приведення у відповідність сучасним цілям структури, організаційних форм і методів навчання, спрямованості процесу пізнавальної діяльності учнів. Насущною проблемою була радикальна зміна навчальних планів і програм, перебудова змісту освіти на принципах реальних знань. Стан масової школи, зміст освіти, методи і засоби навчання в ній не відповідали новим вимогам життя. Об'єктивно виникла потреба в творчому пошуку шляхів ліквідації розриву між системою освіти і новими завданнями, що висуваються розвитком країни, що вимагало здійснення радикальної шкільної реформи. В цей час вчені шукали філософські і психологічні основи для педагогічного знання, прагнули привести зміст загальної середньої освіти у відповідність з новими громадськими потребами, сучасними досягненнями науки.

Основним завданням загальноосвітньої тогочасної школи ставала підготовка ініціативного, мислячого і винахідливого працівника, тобто людини, що має морально-інтелектуальні якості, які є результатом тривалого і цілеспрямованого розвитку, починаючи з молодшого шкільного віку. Тому потрібна була перебудова системи методів навчання у напрямі стимулювання творчої активності і формування інтересу учнів до навчання, посилення частини самостійних робіт, пріоритету дослідницьких, наочно-екскурсійних методів у навчально-виховному процесі. Організація навчально-пізнавальної діяльності мала забезпечити формування всебічно розвиненої, творчої та допитливої особистості через формування внутрішнього світу дитини, а також її почуттів, та ознайомлення із предметами зовнішнього світу (живого й неживого), творами мистецтва, оповіданнями із життя цікавих особистостей і про певні події та ін. за умови налагодження внутрішнього зв'язку між

відчуттям, думкою і серцем, між спрямованістю життя і знаннями, між душевним настроєм і успішністю навчання.

9. До середини 30-х рр. розвиток системи освіти взагалі та початкової освіти зокрема в Україні характеризувався активною українізацією школи, зміною методів та засобів навчання, побудовою нових освітніх парадигм, що мали сприяти формуванню активної, творчої мислячої та допитливої особистості, але не виходячи за рамки політичних устроїв влади. Швидкими темпами розвивалася державна видавнича діяльність, особливо для початкової школи. Все це сприяло подальшому розвитку освітньої галузі й педагогічної думки.

10. Зміни, що в ці роки відбулися в системі освіти, обумовили формування нової освітньої парадигми. Була зроблена спроба забезпечити більшу гармонійність інтересів молодших школярів із подальшим соціальним попитом суспільства, підвищена доступність змісту початкової освіти, зроблені певні кроки для підготовки молодших школярів до їх перетворення на суб'єкт діяльності, бо ж, як відомо, перші соціальні прагнення зароджуються саме у молодшому шкільному віці. Тому зміни в системі початкової освіти мали враховувати та забезпечувати гармонійне формування особистості молодшого школяра, а головне – формування в нього стійкого інтересу до навчання, як одного з найважливіших інтересів молодших школярів.

11. Отже, період з 20-х до середини 30-х рр. загалом був станом бурхливого розвитку педагогічної думки взагалі та початкової освіти зокрема. Її носії – освітяни (учителі, працівники органів управління освітою) та науково-педагогічні працівники – розробляли питання початкової освіти, шкільної педагогіки та взагалі педагогічної освіти. Початкова освіта на той час робила спроби поєднати ідеї С. Шацького та П. Блонського, а саме ідеї теорії «вільного виховання» та «школи навчання». Задля цього потрібна була переорієнтація системи методів навчання у напрямку стимулювання творчої активності та формування інтересу до навчання засобами посилення частки самостійної роботи, пріоритету наочно-екскурсійних методів у навчально-виховному процесі. Тому, важливими принципами зазначених парадигм виступали: активне відношення дитини до життя, природи та навчально-пізнавальної діяльності, збудження в неї потреби у систематичній самоосвіті; виділення серед стимулів отримання освіти в якості ведучих таких, як інтерес до навчання та життєво-практичне значення знань; формування творчого відношення дитини до самої себе, до суспільного життя, яке її оточує.

12. Із середини 30-х рр. приймалися постанови радянського уряду про школу, які сприяли її реформуванню: «Про початкову та середню школу», «Про педологічні переорієнтування в системі наркомосу» та інші. Наслідки такого реформування виявилися досить суперечливими: фактичне згортання українізації; уніфікація форм і методів навчання; зростання ідеологічного догматизму, утилітаризму в розв'язанні як теоретичних, так і технологічних проблем, пов'язаних із розвитком системи освіти в Україні,

---

що спричинило вирішення низки завдань у наступні роки.

13. У 40–50-ті роки ХХ ст. від усіх типів навчальних закладів згідно з наказом Наркомоса (1943 р.) вимагають вирішення нових завдань, які впливали з вимог до навчання дітей на завершальному етапі війни: посилення навчально-виховного впливу на дітей, вдосконалення змісту роботи з ними, урахування їхніх індивідуальних особливостей і здібностей, інтересів і потреб, індивідуальний підхід до дитини, виховання в колективі й через колектив.

14. Нові завдання та вимоги навчання зумовили докорінні зміни не тільки в системі початкової освіти, але і в особливостях педагогічної думки взагалі. На довгий час педагогічна наука була підпорядкована вирішенню завдань переважно ідеологічної спрямованості. Педагогічна думка початкової ланки набула властивості опису досвіду роботи. Аналіз історико-педагогічної літератури того часу в контексті проблеми формування інтересу до навчання показує різноманітність і багатогранність педагогічних пошуків. Водночас, у поглядах представників педагогічної думки ХХ століття на мету освіти є багато спільного: це націлення навчально-виховного процесу на підготовку виховання «нової людини» – всебічно розвиненої, гармонійної, яка, з одного боку, має бути розумною, здібною, діяльною, охочою до подальшого навчання та пізнання нового, корисною суспільству і спрямувати свої зусилля на зміну суспільних умов, поліпшення становища народних мас, позбавлення їх гніту і злиднів, насильства і грубості, з іншого боку, залишитися великодушною, дружелюбною і людиною – істинною людиною. Погляди цих педагогів на необхідність формування інтересу до навчання у дітей, врахування вікових, фізичних і психічних можливостей учнів, розвитку активності і самостійності у навчанні залишилися актуальними й на наступні роки.

Таким чином, виходячи із вищесказаного, можемо зробити висновок, що до історичних, суспільно-економічних та педагогічних передумов зародження і становлення проблеми формування інтересу до навчання молодших школярів можна віднести:

– вплив гуманістичних цінностей дореволюційної педагогічної думки: ідея людини як провідної цінності, освіта (навчання) як шлях та засіб розкриття сутнісних творчих сил особистості;

– становлення прогресивного гуманістичного суспільно-педагогічного мислення, концептуальне багатство педагогічного знання попередніх років, своєрідні погляди і дидактичні системи у творчому доробку вітчизняної педагогічної думки на початку ХХ століття;

– вивчення та аналіз історичного розвитку педагогічної думки початку ХХ століття: традиції навчання та виховання творчої особистості, зорієнтовані на розвиток самостійного мислення, творчості й пізнавальної активності особистості дитини;

– творча діяльність вчених, методистів, вчителів-практиків у розв'язанні дидактичних проблем, осмислення та узагальнення вітчизняного досвіду шкільного навчання та його потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верстюк В. Ф. Грушевський М. С.: Коротка хроніка життя та діяльності / В. Ф. Верстюк, Р. Я. Пиріг. – К., 1996. – 146 с.
2. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу : статті і замітки / М. С. Грушевський. – К. : Веселка, 1991. – 46 с.
3. Гупан Н. М. До періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в Україні / Н. М. Гупан // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 45–49.
4. Курило В. С. Початкова школа і народні вчителі Луганщини наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст.: З історії педагогіки / В. С. Курило // Початкова школа – 1999. – № 4. – С. 54–55.
5. Липинський В. В. Концепція та модель освіти в УРСР у 20-ті рр. / В. В. Липинський // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 3–15.
6. Мазур В. Перші кроки національної школи / В. Мазур, Д. Розовик // Наука і суспільство. – 1993. – № 2. – С. 31–35.
7. Марчук М. В. Освіта в Україні в роки національного відродження (1917 – поч. 1930-х рр.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / М. В. Марчук. – Івано-Франківськ, 2003. – 212 с.
8. Марушевич А. А. Невтомний працівник українського ренесансу Іван Огієнко (педагогічний аспект) / А. А. Марушевич. – Київ : Четверта хвиля, 1996. – 126 с.
9. Огієнко І. І. Початкова граматики / І. І. Огієнко // Рідна школа. – 1934. – № 1. – С. 39–40.
10. Огієнко Іван. Рідна мова в українській школі: замітки з методики рідної мови / Іван Огієнко. – К. : Книгарня Є. Черепівського, 1918. – 32 с.
11. Передерій І. Г. Становлення основ національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / І. Г. Передерій. – К., 1998. – 19 с.
12. Ротар Н. Ю. Діяльність українських національно-демократичних урядів в галузі освіти (1917–1920 рр.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Н. Ю. Ротар. – Чернівці, 1996. – 227 с.